

Κώστα Κάππου, *Κριτική του σοβιετικού σχηματισμού*, Αλφειός, Αθήνα 2000, σ. 340

Ενα πράγμα που εντυπωσιάζει, ήδη απ' τον πρόλογο, στο βιβλίο του Κ. Κάππου είναι η έντονη και σπάνια, θα μπορούσα να πω, κριτική και αυτοκριτική διάθεση. Με παρηγορία παραδέχεται ότι στο τέλος της μελέτης του μετέβαλε τις απόψεις που είχε στο ξεκίνημά της. Αυτή η παραδοχή σηματοδοτεί μια σειρά συμπερασμάτων, χρήσιμων και διδακτικών, όποιες και αν είναι οι διαφωνίες με το συγγραφέα στα ζητήματα που αναλύει στη μελέτη του.

Πρώτο, το ήθος του επιστήμονα –και μάλιστα εκείνου που διακονεί μια ανώτερη υπόθεση– που δεν πρέπει να θεωρεί υποτιμητική την αναίρεση προγενέστερων θέσεων του, αλλά και την παραδοχή εσφαλμένων σχημάτων σκέψης που τον οδήγησαν σε λανθασμένες αντιλήψεις και που δεν πρέπει, ακόμη, να διστάζει να συγκρουστεί και με τους ομοϊδεάτες του, για χάρη της αλήθειας.

Δεύτερο, η επιστημονική έρευνα είναι ασυμβίβαστη με αυθεντίες, αποστεωμένα δόγματα, μικροπολιτικές σκοπιμότητες. Ιδιαίτερα, ένας δημιουργικός μαρξισμός ακόμη και τις πιο γενικές και επιβεβαιωμένες θέσεις του πρέπει να τις επανεξετάζει στο φως των νέων εξελίξεων και να τις εφαρμόζει συγκεκριμένα στις συγκεκριμένες συνθήκες. Δεν είναι τυχαίο που τα υπάρχοντα κομμουνιστικά κόμματα παρά

το ότι, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, έχουν και τις απαιτούμενες τεχνικές προϋποθέσεις, ινστιτούτα, επιτελεία, ομάδες ερευνών, ελάχιστα ασχολούνται με το θέμα του υπαρκτού σοσιαλισμού, κάτω από το βάρος λανθασμένων αντιλήψεων και πολιτικών επιλογών, από το φόβο αμφισβήτησης του κομματικού αλάθητου και κλονισμού της γραφειοκρατικής παραμόρφωσής τους.

Τρίτο, η προσπάθεια μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, με τη μορφή που πραγματοποιήθηκε και ηττήθηκε τελικά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, πρέπει ν' αναλυθεί και ν' αξιολογηθεί αντικειμενικά. Όχι, κυρίως, από ακαδημαϊκό ιστορικό ενδιαφέρον, αλλά για ν' αξιοποιηθεί αυτή η τεράστια εμπειρία ορθολογικά στη διαδικασία ανατροπής του καπιταλισμού και εγκαθίδρυσης της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Νομίζουμε ότι η μελέτη του Κ. Κάππου, με τις όποιες επιφυλάξεις και αντιρρήσεις που μπορεί κάποιος να έχει, συμβάλλει ουσιαστικά σ' αυτή την κατεύθυνση.

Ο συγγραφέας στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζει το χαρακτήρα και τη μεθοδολογία της εγκαθίδρυσης του καπιταλισμού στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Αποκλείει τους όρους κατάργηση, προδοσία, ιμπεριαλιστικός «δάκτυλος» και υιοθετεί τον

όρο αντεπανástαση. Ο ορισμός δε φαίνεται ορθός, διότι, όπως και ο ίδιος παρατηρεί, η παραδοχή του όρου αντεπανástαση προϋποθέτει ότι στις χώρες αυτές υπήρχε επαναστατική διαδικασία. Μπορούμε όμως να μιλήσουμε για επαναστατική διαδικασία σ' ένα καθεστώς στο οποίο, όπως παραδέχεται και ο συγγραφέας, υπάρχουν ανταγωνιστικές τάξεις και μια μορφή εκμετάλλευσης;

Σωστά εντοπίζει ότι η παλινόρθωση του καπιταλισμού δεν είναι έργο, απλώς, κάποιων προδοτών, εξωτερικής επέμβασης, εγκληματικών στοιχείων ή ενός δαιμόνιου Γκορμπατσόφ, αλλά ότι φορέας της αλλαγής ήταν και είναι τα ανώτερα κομματικά και κρατικά στελέχη μαζί με τους διευθυντές των επιχειρήσεων, που αποτελούσαν τη διευθύνουσα τάξη του καθεστώτος.

Εξετάζει, ακόμη, τις φάσεις και τις μεθόδους που χρησιμοποίησε αυτή η διευθύνουσα τάξη, για να πετύχει τους σκοπούς της. Πέρα απ' το ενδιαφέρον καθαυτό αυτής της παρουσίας, απορεί κανείς με την απολίθωση των κομμουνιστών εντός και εκτός ΕΣΣΔ (με τιμητικές, φυσικά, εξαιρέσεις) τη στιγμή που δεν πρόκειται για πραξικόπημα που τους κατέλαβε ξαπίνης, αλλά για ξετύλιγμα διαδικασίας με γεγονότα που βοούν, όπως, για παράδειγμα, η άνευ όρων αποδοχή της Ενωμένης Γερμανίας.

Στη συνέχεια (κεφ. 3-4) εξετάζει ποιος είχε την εξουσία στον υπαρκτό σοσιαλισμό. Καταλήγει στην άποψη ότι την εξουσία κατείχε η κορυφή του κόμματος, που «αποτελούσε συγχώνευση του πολιτικού, του διοικητικού και του οικονομικού μηχανισμού διευθύνσης». Η συγκέντρωση εξουσίας πραγματοποιείται τα πρώτα χρόνια ως αναγκαία υποχώρηση, όπως παραδεχόταν ο Λένιν, για ν' αντιμετωπιστούν οι τεράστιες δυσκολίες που αντιμετώπιζε η σοβιε-

τική εξουσία λόγω της ιμπεριαλιστικής επέμβασης και του εμφύλιου πολέμου.

Αυτές οι υποχωρήσεις μετά το θάνατο του Λένιν δεν ονομάζονται πλέον με τ' όνομά τους, αλλά θεωρούνται κάτι κανονικό και βαθμιαία θεωρούνται εφαρμογή του μαρξισμού στις συνθήκες της Ρωσίας. Έτσι, κατά το συγγραφέα, αυτή η κορυφή του κόμματος ήταν εν δυνάμει τάξη στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου και στη συνέχεια, μετά από πολύχρονη και σκληρή πάλη, διαμορφώνεται σε τάξη, που την αποκαλεί διευθύνουσα. Αυτή η τάξη κατέχει τα μέσα παραγωγής, διευθύνει και καρπύεται μεγάλες απολαβές που προέρχονται απ' το υπερπροϊόν. Αντίθετα, οι εργαζόμενοι στο εργοστάσιο, στο αγροτικό νοικοκυριό, στον κρατικό μηχανισμό, που είναι αποξενωμένοι από τα μέσα παραγωγής και κάνουν εκτελεστική εργασία, ανήκουν στην εκτελούσα τάξη. Μ' αυτή την ανάλυση των αντιπαρατιθέμενων τάξεων, ο συγγραφέας έρχεται σε σύγκρουση με την κυρίαρχη στην τέως ΕΣΣΔ και στα παραδοσιακά ΚΚ άποψη ότι στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού υπήρχαν τρεις φιλικές τάξεις, οι εργάτες, οι κολχοζνικοί αγρότες και οι διανοούμενοι. Συνολικά για την ΕΣΣΔ υποστηρίζει: «Από το 1936 και μετά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στη Σοβιετική Ένωση δημιουργήθηκε ένας νέος σχηματισμός, ο σοβιετικός, στον οποίο η κυριότητα των μέσων παραγωγής και των φυσικών πόρων ανήκε στο κράτος και η κατοχή, διαχείριση ανήκε στη διευθύνουσα τάξη».

Κεφαλαιώδες ζήτημα για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού θεωρεί ο συγγραφέας τη σχέση αγοράς και σχεδιασμού. Οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις αποτελούν ξένο, μη κομμουνιστικό στοιχείο στη σχεδιαστική οικονομία. Άρα, οι θεωρίες περί σοσιαλισμού της αγοράς είναι ανυπόστα-

τες. Στην πραγματικότητα, όπως αποδεικνύει και η πείρα των χωρών που σταδιακά εισάγουν την κυριαρχία της αγοράς, ο σοσιαλισμός της αγοράς σημαίνει καπιταλισμό, αναρχία της παραγωγής, ανεργία, κυκλικές κρίσεις, εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Βέβαια, οι εμπορευματοποιηματικές μορφές πρέπει να χρησιμοποιούνται στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, αλλά σταδιακά ν' απονεκρώνονται στο μέτρο που η κοινωνία προχωρά προς το σοσιαλισμό-κομμουνισμό.

Για το συγγραφέα η ουσία του σχεδιασμού δεν περιορίζεται στην τεχνικο-οικονομική του διάσταση, αλλά, κυρίως, αφορά στην οργάνωση της λαϊκής εξουσίας. Ο σχεδιασμός πρέπει να είναι δημοκρατικός. Ορισμένες αποφάσεις πρέπει να παίρνονται άμεσα απ' το σύνολο των εργαζομένων στις παραγωγικές μονάδες. Άλλες αποφάσεις θα παίρνονται σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και, σε μια προοπτική, σε διεθνές επίπεδο, είτε άμεσα είτε μέσω αντιπροσώπων.

Όμως, παρόλο που ο συγγραφέας παραδέχεται ότι υπήρχαν προβλήματα με το σχεδιασμό, όπως εφαρμόστηκε στο σοβιετικό τρόπο παραγωγής, τα αποδίδει μονόπλευρα στη διατήρηση και ενίσχυση των σχέσεων αγοράς, που απ' τη φύση τους υπονομεύουν τη σχεδιομετρική ανάπτυξη. Παραβλέπει ότι βασική αιτία αποδυνάμωσης του σχεδιασμού στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού είναι ο αντιδημοκρατικός-συγκεντρωτικός χαρακτήρας του, που όχι μόνο αγνοούσε αυταρχικά την κοινωνία, αλλά και αποκτούσε ένα χαρακτήρα αυθαίρετο και εγκεφαλικό, αναιρώντας το πιο ουσιαστικό στοιχείο ενός δημοκρατικού σχεδιασμού: την πείρα, τη γνώμη, τη διάθεση των εργαζομένων.

Όσον αφορά τη σχέση δημοκρατίας και

σοσιαλισμού, ο συγγραφέας, στο αντίστοιχο κεφάλαιο, προβάλλει τη μαρξιστική θέση ότι η προλεταριακή δημοκρατία είναι άπειρα πιο δημοκρατική απ' την αστική δημοκρατία στην οποιαδήποτε μορφή, αφού η κατοχή και η άσκηση της κρατικής εξουσίας περιέρχεται στην εργατική τάξη και τους άλλους εργαζομένους, δηλαδή στη συντριπτική πλειοψηφία της κοινωνίας. Η ανωτερότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου επιβεβαιώνεται κι απ' το γεγονός ότι οδηγεί στη σταδιακή απονέκρωση του κράτους και κάθε καταναγκασμού, αφού βαθμιαία αίρονται οι κοινωνικές αντιθέσεις.

Τι συνέβη όμως στη Σοβιετική Ένωση;

Ο συγγραφέας επισημαίνει μια σειρά αντιδημοκρατικών εξελίξεων που νοθεύουν, αν δεν αναιρούν, την έννοια της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, όπως: η μη καθιέρωση της αιρετότητας και ανακλητότητας των δημοσίων υπαλλήλων, η ταύτιση κόμματος και κράτους, τα προνόμια των μελών του κόμματος, η μετατροπή των συνδικάτων σε βοηθητικά όργανα των επιχειρήσεων και της κυβέρνησης, η ουσιαστική απαγόρευση της απεργίας, ο απόλυτος περιορισμός της έκφρασης γνώμης αντίθετης με την επίσημη γραμμή του κόμματος, το καθεστώς των διωγμών σε όλους όσους είχαν διαφορετική αντίληψη, η μετατροπή των σοβιέτ και των κοινωνικών οργάνων σε διακοσμητικά όργανα. Ασύμφωνη μ' αυτές τις επισημάνσεις φαίνεται η αντίθεση του συγγραφέα στην ύπαρξη πολυκομματισμού στο σοσιαλισμό. Για όσο διάστημα, όμως, υπάρχουν αντιθέσεις στην πορεία προς τον κομμουνισμό, η απαγόρευση δημοκρατίας άλλων κομμάτων, πλην του κομμουνιστικού, είναι ασυμβίβαστη με την έννοια της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, ως αιθεντικής και ανώτερης μορφής δημοκρατίας που διασφαλίζει και ουσιαστικοποιεί

τα δικαιώματα των εργαζομένων. Ότι η απουσία πολυκομματισμού δεν είναι αναγκαία για το σοσιαλισμό, αλλά ήταν για τη γραφειοκρατία αυτών των κοινωνιών, επιβεβαιώνεται κι απ' το γεγονός ότι η επανάσταση των μπολσεβίκων δεν οδήγησε αμέσως στην κατάργηση του πολυκομματισμού, αλλά για ένα διάστημα συμάχησε και με τους σοσιαλεπαναστάτες.

Εκτεταμένα αναπτύσσει ο συγγραφέας τα θέματα πολιτισμού και κοινωνικής συνείδησης. Για πρώτη φορά αναλήφθηκε από ένα κράτος μια τέτοια γιγάντια προσπάθεια εκπολιτισμού, όχι μόνο με την έννοια της μόρφωσης, αλλά και με την έννοια της ηθικής διαπαιδαγώγησης. Η βαθμιαία, όμως, εγκαθίδρυση και εδραίωση της διευθύνουσας τάξης υποτάσσει τον πολιτισμό στις ανάγκες της, επιχειρεί να διαμορφώσει κοινωνική συνείδηση αποπροσανατολισμένη και ακίνδυνη. Έτσι, η παιδεία, η τέχνη, η φιλοσοφία, η ηθική, οι κοινωνικές επιστήμες στηρίζαν τον τρόπο παραγωγής. Επιδίδωκαν ν' αποδείξουν ότι είναι σοσιαλισμός το σύστημα του υπαρκτού σοσιαλισμού, ότι ο συσχετισμός δυνάμεων όλο και περισσότερο διαμορφωνόταν σε βάρος του καπιταλισμού, ότι προχωρούσε η διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην τέχνη απαγορεύτηκαν ουσιαστικά οι τάσεις και επικράτησαν ορισμένα υποχρεωτικά μοντέλα, στη φιλοσοφία αποκρυπτόταν η ύπαρξη αντιθέσεων στον υπαρκτό σοσιαλισμό ή αυτές παρουσάζονταν ως μη ανταγωνιστικές, στην ιστορία αποκρύπτονταν γεγονότα, ενώ γενικότερα οι κοινωνικές επιστήμες, αντί της βαθιάς ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων, αποκτούσαν έναν καθαρά απολογητικό χαρακτήρα.

Σ' αντιδιαστολή με τα παραπάνω ο συγγραφέας τονίζει την ανάγκη ανάπτυξης,

και όχι χειραγώγησης, της συνείδησης, αφού η ανατροπή της αστικής τάξης και η οικοδόμηση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού είναι πρώτα και κύρια θέμα συνείδησης. Είναι όμως δυνατό και με ποιο τρόπο η εργατική τάξη ν' αποκτήσει ταξική συνείδηση; Ο συγγραφέας απαντά με τη γνωστή θέση ότι η συνείδηση θα «μπει» στην εργατική τάξη απέξω. Αυθόρμητα ο εργάτης διαμορφώνει οικονομική συνείδηση. Ενδιαφέρεται και αγωνίζεται για τη βελτίωση του εισοδήματος, δε συλλαμβάνει συνολικά τις κοινωνικές σχέσεις και αντιθέσεις. Παράλληλα, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που δυσχεραίνουν τη συγκρότηση εργατικής συνείδησης: η κυριαρχία της αστικής ιδεολογίας με τους πανίσχυρους, ιδιαίτερα σήμερα, μηχανισμούς της, η διείσδυση μικροαστικών αντιλήψεων, η εμφάνιση νέων στρωμάτων της εργατικής τάξης, ιδιαίτερα στις νέες τεχνολογίες, που είναι πιο επιρρεπή σ' αριστοκρατικές αντιλήψεις, ακόμη, η ύπαρξη και δράση της εργατικής αριστοκρατίας και γραφειοκρατίας.

Αν και δύσκολα ένας μαρξιστής μπορεί, κατ' αρχήν, να διαφωνήσει με τη θεωρία της εισαγωγής της ταξικής συνείδησης, ωστόσο, νομίζω, ότι υπάρχει ανάγκη να εξεταστεί περισσότερο και από άλλες πλευρές το ζήτημα, όπως: ο ρόλος της προσωπικής πείρας και η εμφάνιση αυθόρμητων αντικαπιταλιστικών διαθέσεων στον εργάτη – η πορεία αυτής της σχέσης· δηλαδή, θα παρατηρείται εσαεί το φαινόμενο της εισαγωγής, ή μια εργατική τάξη (ή σημαντικό τμήμα της) εκπαιδευμένη, έμπειρη, που με τη βοήθεια της πρωτοπορίας της έχει αποκτήσει ταξική συνείδηση, δε θα χρειάζεται (ή θα χρειάζεται σε πολύ μικρότερο βαθμό) την απέξω συνείδηση; Ακόμη, μήπως η απολυτοποίηση της εισαγωγής συνείδησης ενισχύει, όπως έχουν επισημάνει σημαίνοντες

μαρξιστές, την έμφυτη στην κομματική πρωτοπορία τάση για υποκατάσταση της τάξης;

Είναι θετικό που ο συγγραφέας επισημαίνει αδυναμίες και δυσλειτουργίες στα κομμουνιστικά κόμματα, που στην ουσία αναιρούν το ρόλο του παιδαγωγού: Έτσι, η Κεντρική Επιτροπή είναι το μόνο όργανο που παράγει θεωρία και πολιτική, δεν εξασφαλίζεται η ελευθερία έκφρασης των μελών του κόμματος, οι διαφωνούντες αποδοκιμάζονται και δε συμμετέχουν στα κορυφαία όργανα του κόμματος, τα επαγγελματικά στελέχη μονιμοποιούνται και διαμορφώνουν μια βιοποριστική σχέση με το κόμμα.

Ένα απ' τα πιο σοβαρά και επίκαιρα ζητήματα που αναλύει ο συγγραφέας είναι και το θέμα της διαρκούς επανάστασης. Η θεωρία αυτή είχε διατυπωθεί απ' τους Κ. Μαρξ και Β.Ι. Λένιν και με τις δύο έννοιές της, δηλαδή, τόσο σε σχέση με την επέκτασή της διεθνώς όσο και σε σχέση με τη μετεξέλιξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε σοσιαλιστική.

Σήμερα, στην εποχή των ολοκληρώσεων και της παγκοσμιοποίησης, ο διεθνής χαρακτήρας της επανάστασης έχει αποκτήσει επιτακτικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα για τις χώρες που συμμετέχουν σε ολοκληρώσεις. Ο νόμος της ανισόμετρης ανάπτυξης, που ισχύει και γενικά και στις ολοκληρώσεις,

δημιουργεί τις προϋποθέσεις νίκης της σοσιαλιστικής επανάστασης σε μία ή σε λίγες χώρες. Αυτή η αντίληψη δεν αναιρεί το διεθνή χαρακτήρα της επανάστασης, διότι με τη σοσιαλιστική επανάσταση δεν εγκαθιδρύεται ο σοσιαλισμός, αλλά αρχίζει η μετάβαση απ' τον καπιταλισμό στην κατώτερη φάση του κομμουνισμού, στο σοσιαλισμό. Το πέρασμα στο σοσιαλισμό προϋποθέτει ήττα του καπιταλισμού τουλάχιστον στις κυριότερες καπιταλιστικές χώρες. Δίκαια ο συγγραφέας επικρίνει τις υπερφίαλες απόψεις ότι στην ΕΣΣΔ είχε οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός και μάλιστα ότι επέκειτο το πέρασμα και στον κομμουνισμό.

Όσον αφορά την έννοια των σταδίων της επανάστασης στον καπιταλισμό σήμερα, εύστοχα παρατηρεί ο Κ. Κάππος ότι στις σημερινές συνθήκες το εργατικό κίνημα δεν μπορεί να θέτει ως στόχο ένα πρώτο στάδιο της επανάστασης, αντιιμπεριαλιστικό-αντιμονοπωλιακό. Η αντιμονοπωλιακή πάλη ή θα είναι επαναστατική, οπότε θα καταλήξει στη δικτατορία του προλεταριάτου, ή δε θα πρόκειται για επανάσταση, αλλά για μεταρρυθμίσεις στα πλαίσια του καπιταλισμού. Άρα, η σύγχρονη αντιιμπεριαλιστική-αντιμονοπωλιακή επανάσταση είναι η προλεταριακή επανάσταση και καμιά ενδιάμεση δεν μπορεί να υπάρξει.

Α. Γρηγορόπουλος